

דברי סיום ליום העיון

חבריי וידידי,

נפעם אני מדי אוכל להביע את שאני מרגיש בשעה זו, כשאני קם להודות לכם על שפע הטובה והידידות שאתם משפיעים עליי, על הכבוד הגדול שחלקתם לי בעצם עריכת יום עיון על נושא שהעסיקני כל הימים וגם מעסיקני עתה, ועל השי הכביר שהגשתם לי זה עתה, ספר יובל לכבודי. ודאי עדיין איני יודע מה כתוב בו, אבל יודע אני על מה כתוב בו ומי הכותבים, כי סוד זה נתגלה ברבים לפני שבועות מעטים וגם אליי הגיע מקופל בחוברת "לשוננו". בראותי את שמות המאמרים ומחבריהם לבי סמוך ובטוח כי הספר אות ועדות הוא להשגי המחקר בלשון העברית בארצנו במשך יותר מדור אחד. וכל זה ראיתם לקשר בשמי. בלא הפרזה של התענוות אומר, כי תמה אני על שום אלו מעשיי זיכיתם אותי בכך, ואני אך ניסיתי למלא את חובתי בהוראה ובמחקר כמידת יכלתי המוגבלת. אבל אם ראיתם הצדקה כל שהיא לכך, אולי היא בזכות השמחה, בהסתר יותר מגלוי, שהייתי מלווה את תלמידי בצעדם צעדיהם הראשונים במחקר, ובזכות ההוקרה והחיבה שאני רוחש לחבריי, גדולים וטובים ממני בחכמה, על מה שלמדתי מדבריהם בכתב ובעל־פה. אני מודה לכם ולאוניברסיטה שלנו, למוסדות ולאנשים שנתנו ידם לקיים את יום העיון הזה ולהוציא את ספר היובל לאור. יום לימודים גדול היה היום והכול עייפים מלשמוע עוד, בכל זאת אל נא תשיתו עליי חטאת בבקשי את סבלנותכם לדבריי שהם לעניין יום העיון זה ומעניינו.

כשבא אלי ידידי פרופ' בראַשר על דעת הוועדה המארגנת של הקונגרס השמיני למדעי־היהדות והודיעני, כי אני מתבקש להרצות לפני חטיבה של אנשי מדעי היהדות על שאלה מתולדות הלשון העברית, הופתעתי ולא נחה דעתי. כבר קודם לכך אמרתי בלבי: בקונגרס זה לא אשתתף עוד השתתפות פעילה, אלא אלך לשמוע דברי חכמים בענינים הקרובים אל לבי. בשבעת הקונגרסים, למן הראשון ועד השביעי הרציתי והתווכחתי וסבור הייתי כי מיציתי את שהיה לי לומר ואת שרציתי לומר. בראשון, בשנת תש"ז, העליתי לפני אנשי מדעי היהדות את התועלת לחקור מסורת השומרונים לעברית ולארמית באשר ראיתי בה חוליה נכבדה בהשתלשלות הלשונית האלה. ולפני באי הקונגרס השביעי כבר היו ספריי בנושא זה מונחים גמורים. אבל חשתי שאיני בן חורין מלהתחמק מן ההצעה שהוצעה לי, באשר רוב ימי שבתי בקתדרא באוניברסיטה ייחדתי לעיון ההיסטורי דווקא בחוליות שונות של העברית, ומפני שבעוון קלות ראש וקלות דעת כאחד של אדם לא עוד צעיר געשיתי אחראי להכנת מילון היסטורי ללשון העברית, וכך במשך עשרים וחמש השנים האחרונות ויותר לא חדלו שאלות מתחום ההיסטוריה והכרונולוגיה של מקורי הלשון העברית, ושל תופעות בתהליכיה, ובעצם רציפותה של הלשון העברית וזהותה ההיסטורית: מלהציק לי, התשובות שנתבעו ממני לא להלכה בלבד נתבעו — תשובות להלכה אפשר לרחות עד קץ הימים — אלא למעשה של יום יום. התרומה הסגולית של מחקר הלשון העברית בארצנו, שאיני מוצא רע לו קודם התייסדו בארץ לפני יובל שנים, היתה והנה עד היום הזה דווקא בציור קווי השוני וההפרד ובהבלטתם במרקם הלשוני, בחלקו לאורך הזמנים ובעיקרו לרוחב הפיצול החברתי, במונח המקובל העדתי, של בעלי הלשון העברית. כידוע לכם אף הפלגנו אל מעבר לעברית היהודים. התמחינו בכך, התאהבנו במלאכה זו, לגלות כל תג ותג השונה והמתייחד ממה שנחשב עד לאותם הימים לכלל העברית. טיפחנו אפוא את ההתבוננות בהמוני אילנות עבותים, בודדים ואשר בודדו בידינו, וחוששני שלא נתנו את דעתנו כראות על היער כולו. שאלת הכוחות הפועלים בלשון העברית ומקיימים את רציפותה ההיסטורית ואת זהותה לנוכח שלל צורותיה הנבדלות וגלגוליה בזמנים ובמקומות, שאלה זו עדיין היא בעיני פליאה הצריכה להבנה ולפירושו. בחרתי אפוא,

לאחר הרהורים וספקות, להעלות את השאלה הזאת לדיון ברבים, לאו דווקא כדי להציע לפניהם את "אני מאמין" שלי, אלא כדי לעורר את המשא והמתן בבעיה, ואולי אף לתרום משהו לליבונה. ומה יפה וטוב שכבר החל היום המשא והמתן. אין כוונתי בשעה זו, בראשיתו של הוויכוח, להגן על הנחות שהנחתי מפני מערער עליהן או לסתור דעה מן הדעות שאינה מקובלת עליי, אלא מבקש אני לזרוע אור נוסף על שני עניינים, אשר כמדומה לי נשמעו מדבריי שלא כפי שעלו במחשבתי.

א. המונחים שאנו משתמשים בתאור הלשון ובפירושה, הוא אשר מכונה בימינו metalanguage, ובמלת כלאים עברית מטה-לשון, עמוסים משמעויות וגוני משמעויות לפי בתי המדרש לבלשנות למיניהם. כמובן לא רק בעברית כך, דיינו למשל לדפדף במפתח של ספר מבוא לבלשנות כשל לייאנס לגבי מלת form, היא צורה בעברית. כשאנו מחלקים לפעמים בין ספרי דקדוק לעברית כשל ברגשטרסר או באואר-וליאנדר ובין ספרי דקדוק כשל אבן ג'נאח, אנו נוקטים את המלים "מדעיים" מכאן ו"מסורתיים" מכאן. ופתאום מתברר לך שה"מדעיים" הופכים להיות "מסורתיים", ובמקומם באים "מדעיים" אחרים, כמובן חדשים. אני נוהג להקיף במירכאות את המלים מדעיים ומסורתיים בהקשר כזה, שהרי אין הלוואיים האלה משמיעים דבר על אודות טיבן ואיכותן של הדעות המובעות בספרי הדקדוק המוגדרים באותן המלים.

עלי אפוא למסור מודעה כי בהבחיני בין קשיחות הצורה ובין שטיפות התוכן נקטתי את המונח צורה כהגדרתו "המסורתית" הנעוצה בסופו של הדבר בהבחנה האריסטוטלית. אין הדבר צריך לפנים, שהנוקט שיטת ניתוח לשון — הנעוצה בהשקפת די סוסיר — שעל פיה כל עצמה של הלשון היא צורה, לא יוכל להביע במונח צורה מה שביקשתי להביע, שהרי נכלל בו גם "התוכן". עליו אפוא לנקוט מונח אחר לציין את ההבחנה, הנראית לו קיימת בלשון העברית, שכן אין ההבחנה בלשון נעלמת מאליה ע"י הפעלת שיטת ניתוח זו או זו. אם דרך משל נניח — בין שנכון הדבר ובין שאינו נכון — כי בצורת הפעל יפעל הובע באחד העתים אך ורק אופן פעולה, והוא שונה מאופן הפעולה שמובע בצורת פעל, ואילו בעת אחרת הובע ביפעל לא אופן הפעולה אלא זמן הפעולה, וכיו"ב בצורת פעל, ומכיון שבלשון הכתיבה הצורות (כהגדרה המסורתית) הנ"ל קיימות בלשון, ואילו התכנים

(כהגדרה המסורתית) החדשים אינם באים לידי ביטוי בצורות אחרות, חדשות, לא באותן צורות הפעל עצמן — הרי נראה לי כי מותר לאמר שיש שטיפות בתוכן של הצורות הקיימות מקדמת דנה. האומר שגם היחס שבין פֶּעַל ובין יפעל קיים, יאמר כי גם היחס — כמו מסגרת תחבירית — הוא בחינת צורה (כמובן המסורתי) לעומת התוכן שהוא פעם אופן ופעם זמן, בקיצור: יחס יציב לעומת תוכן משתנה. או טול לדוגמה את סופית ׀ה הקרויה סופית "הנקבה". מלה שיש בה סופית זו לעולם מחייבת דרך נטייה מסוימת וכללי התאם מסוימים של לוואה ונשואה במשפט (גם אם המלה שנקלטה לעברית אינה במקורה ממין נקבה, כמו למשל עובדה). אבל מה שמובע בסופית זו אינו לעולם אותו העניין עצמו. ׀ה אינה מבחנת עוד אך ורק בין מלך למלכה, בין ראשון לראשונה וכיו"ב, אלא נוסף לה תפקיד חדש במרוצת הימים. הסופית הזאת היתה למשל גם למבחנת — ובכוונת המכוון — בין מַצֵּחַ למַצְחָה, בין בֶּטֶן לבֶטְנָה, בין מִטְחָן למִטְחָנָה וכיו"ב. הוא הדין סופית ית-לנקבה היתה אף היא למבחנת בין כף לכפית, בין יד לידית (בלשון העתיקה שני "התכנים" מובעים בצורה אחת: יד), בין כוס לכוסית. הנה חל כאן שינוי לעומת המצב הקודם בלשון, שינוי שלא הוסיף ולא גרע דבר בהתנהגות הדקדוקית של הצורות האמורות.

הנוקט שיטה שעל פיה כל לשון היא "צורה", על כרחו יבקש מלים אחרות לציון ההבחנה האמורה. למניעת טעות בדבריי אולי הייתי מטיב אילו הוספתי להציג את העניין בביטויים הכוללניים שבתחילת דבריי: "חוץ" לעומת "פנים", או במלים ציוריות, מטאפורות, כמו למשל "נרתיק" לעומת "מתכת" (הדבר שהותך בו) חדשה" כביטוי הציורי של ביאליק ברונו בתופעה הלשונית הקרובה מאד לענייננו. אבל מי האיש המתיימר לעשות במחקר ויעזו להסתכן בנקיטת לשון כה "בלתי מדעית" ו"מליצית" לצורך עניין הצווה לעיסוק מדעי בכל כובד הקפידה?

בעיה אחרת הכרוכה בתהליך המתואר והוא שהשינוי, ר"ל התוכן החדש, אינו מוריש את הישן אלא מתקיים עמו ולצדו — דנתי בה ובסיבתה במקום אחר — אינה מגוף העניין הנידון כאן. ב. ודבר שני שאני מבקש להאירו הוא הצעתי להמשיך — בחלוקה לתקופות — את התקופה הראשונה עד גמר ספרות התנאים. יכול שיתהה אדם על מידת אחדותה של לשון בזמן נתון,

היינו במישור הסינכרוני, ואז יתן את דעתו על זיקת לשונות הדיבור ("ניבים") זו לזו וזיקת כולן ללשון הכללית, הכתובה, שעמה הן כביכול מקיימות אחדות, וישאל מה תכונותיה של האחדות, ועד היכן גבולותיה. אבל השאלה שאנו עומדים בדיונה אינה זו, אלא היא: אחדותה של חטיבת לשון אחת — הלשון הכתובה — במישור הדיאכרוני, הוא אשר אמרנו והותה ההיסטורית. כל דיון היסטורי מותנה בהגדרים כרונולוגיים. אכן במסגרת הכרונולוגיה, ורק במסגרת זו, אני תובע לראות את העברית הכתובה מימיה הראשונים ועד סוף תקופת התנאים חטיבה, כוללנית, אחת. חטיבה אחת אין פירושה מקשה אחת. כיוון שבכל פרק זמן, כל שכן כשהוא ארוך, תמצא סוגי כתיבה שונים — ספרות היפה לסוגיה, ספרות משפטית ועוד — ואף מגוונים הם בשונותם, הרי לשונו, מוטב לומר סגנונו, של כל סוג לא רק זכאי גם להידון בפני עצמו, אלא מחויב לכך, ולו לשם מיצוי מלא של המשותף לכל הסוגים. מה שמכונה "לשון חכמים" או בזמן האחרון "לשון התנאים", הוא לשון שהגיעה לידי שיא גיבושה בסוג ספרותי מסוים, משפטי מובהק, ואין זה שווה עם "הלשון הכתובה בתקופת התנאים". אמת, מה שנשתייר בידנו מן הסוגים האחרים שבאותה התקופה הוא מועט שבמועט לעומת הגוש הגדול של ספרות התנאים, והוא תפילות, שאחדות חיבורן מיוחס ל"חכמים" מסוימים (תפילת ר' יוחנן בן נורי; תקיעתא דרב) וקטעים במגילות ים המלח, אך דיין להעיד גם על סגנון כתיבה אחר באותו הזמן עצמו. המונחים תקן ותת-תקן שיש נוהגים להשתמש להערכת המצב הזה אינם מעלים ואינם מורידים לגבי עצם קיומו של המצב. אף שיקולים סטטיסטיים בצורות הדקדוק ובאוצר המלים שבספרות התנאים לעומת הספרות שמחוץ לה והיא מאותו פרק זמן לא יחכימונו הרבה, מפני שמצד הכמות אין שני גושי החומר ("קורפוס") בני השוואה כלל.

כללו של הדבר: אין העברית הכתובה הלשון היחידה שאינה מממשת את כל היסודות הדקדוקיים אשר לרשותה בפועל או בכוח בכל אחד מסוגי הכתיבה, למשל היוונית העתיקה מצטיינת בכך. חוקרי היוונית נוהגים אף לדבר על לשון האפוס, לשון הדראמה, לשון השירה הלירית מפני שיש בכל אחד מן הסוגים ייחודי דקדוק (תוצאות ייחודי מקום ומסורות כתיבה קדמונים). ואף על פי כן: עם שכל סוג זוכה לדיון לשוני בפני עצמו, הרי

דקדוק יווני כולל, וכל שכן מילון כולל, כורך את כל אלה בחומר אחד להצגת הלשון היוונית הכתובה ואין הייחודים מניעה מכך. הדברים מובאים אך משל לעברית, ולא הנמקה כל שהיא לתביעתי. זו נובעת מעצם ראייתי וכמובן מעצם הערכתי את הייחודים שבספרות התנאים. לעומת שאר הספרות שבפרק הזמן הארוך מאד, זאת בקשתי להבהיר.

אני חוזר ומודה לכם על כל מה שלמדתי מכם, ובמיוחד מה שהשמעתם היום.